

Маја Ђорђевић, Гордана Каровић

Сингидунум у темељима Народне библиотеке на Косанчићевом венцу

Маја Ђорђевић, Гордана Каровић, СИНГИДУНУМ У ТЕМЕЉИМА НАРОДНЕ БИБЛИОТЕКЕ НА КОСАНЧИЋЕВОМ ВЕНЦУ, Студије и монографије 21, Републички завод за заштиту споменика културе, Београд 2021, 244 стране, 149 црно-белих и слика у боји у тексту, 12 илустрација у боји и црно-белих, каталог 423 археолошка налаза и новца, 422 напомене са библиографијом, резиме и списак илустрација на енглеском језику

Монографија *Сингидунум у темељима Народне библиотеке на Косанчићевом венцу*, ауторки Маје Ђорђевић и Гордане Каровић, изашла је из штампе у време када се навршавало 80 година од страдања Народне библиотеке Србије на Косанчићевом венцу током нацистичког бомбардовања Београда 1941. године, као и 45 година од почетка систематског проучавања овог

изузетно значајног налазишта у центру градског језгра Београда.

Идеја да се згариште страдале Народне библиотеке у Београду испита методама археолошке науке била је у време отпочињања ископавања изузетно ретка појава у савременој археолошкој пракси. Истраживања, прелиминарно обављена 1975. године, на иницијативу Гордане Цветковић Томашевић, археолога Републичког завода за заштиту споменика културе, али и становника и учесника у културно-јавном животу ове градске четврти, прерасла су у вишедеценијске систематско-сондажне радове, вођене са прекидима, између 1976. и 1997. године. У монографији коју су припремиле сараднице и учеснице овог пројекта Маја Ђорђевић и Гордана Каровић у 12 поглавља представљени су на систематичан начин резултати ових значајних вишедеценијских ископавања. Уводно поглавље доноси исцрпан осврт на динамику истраживања и низ активности које су претходиле или текле паралелно са ископавањима, а које су биле у вези са презентацијом и заштитом остатака на Косанчићевом венцу. Хронични недостатак финансијских средстава и мањак разумевања за истраживања код доносилаца одлука утицали су на то да обим и динамика самих археолошких радова буду успорени, што је довело и до стварања компликоване схеме обележавања истражених површина, чему је посвећено посебно поглавље у књизи.

Резултати археолошких ископавања представљени су кроз анализу остатака архитектуре и карактеристичних покретних налаза, смештених у један шири друштвено-историјски контекст. Најстарије налазе, који припадају праисторијском периоду, епохама неолита и позног бакарног доба, ауторке су документовале налазима мањег броја керамичких посуда и кременог оруђа. Најобимније поглавље посвећено је резултатима истраживања слојева из римског и касноримског доба, где су регистровани остаци једног великог објекта, који у ранијој литератури није био јасније дефинисан (градска вила или терме), а које су

Маја Ђорђевић и Гордана Каровић интерпретирале као античко купатило. Откриће већег броја опека са печатом Четврте Флавијеве легије из Сингидунума у конструкцији грађевине дозволило је ауторкама претпоставку да је купатило подигнуто за војничке потребе. Објекат, истражен у габариту од око 800 m², са могућношћу ревизионих истраживања, подигнут током II века, са богатом унутрашњом декорацијом (мозаици, фреске, архитектонски украси), био је у интензивној употреби до средине IV века, када је променио своју купалишну, у стамбено-економску функцију, што су ауторке документовале различитим групама покретних налаза.

Раздобље угарске власти (1427–1521) препознато је на терену захваљујући налазу једне јаме – трапа – испуњене керамичким посудама, за које су ауторке претпоставиле да су похрањене у време ратова са Турцима, уочи пада Београда 1521. године. Променљиви турско-аустријски односи и смене оријенталне и западноевропске власти у Београду одразиле су се и на обликовање пејзажа Косанчићевог венца у периоду од XVI до средине XIX века. Маја Ђорђевић и Гордана Каровић успеле су да издвоје четири основна хоризонта живота у оквиру овог раздобља. Првом хоризонту припадају налази остатака турске махале, од које су археолошки документовани делови једног бондручног објекта и карактеристичан покретни материјал (ћерамида, пећњаци, турске луле, глеђосане посуде, новац Сулејмана II из 1687–1691. године и др.). Други хоризонт обухвата аустријско-турске сукобе 1688–1717. године и за њега се везују налази дислоцираних скелета најмање 15 индивидуа, војника страдалих махом из редова аустријске војске. За трећи хоризонт, време аустријске власти у Београду 1717–1739. године, карактеристично је нивелисање терена на Косанчићевом венцу и формирање бастione трасе, уз коју је нађен материјал типичан за европски барок (хабански бокали, посуде типа *Mahlhornware* и др.). Четврти хоризонт из прве половине XIX века ауторке су идентификовале кроз покретне налазе, који сведоче о цивилном животу у овом варошком шанцу.

Значајну пажњу у књизи Маја Ђорђевић и Гордана Каровић посветиле су архитектонском наслеђу краја XIX и почетка XX века страдалом у априлском бомбардовању 1941. године. Остаци три зграде, подигнуте у стилу академизма крајем XIX и почетком XX века – Народна библиотека, задужбина владике Никанора Ружичића и кућа

породице Вељковић – доживеле су судбину да страдају у априлском бомбардовању Београда 1941. године и да касније буду археолошки испитиване. Простор зграде Народне библиотеке имао је најкомплекснију вертикалну стратиграфију, коју су ауторке представиле до сада непубликованим подацима и документацијом. Испод остатака срушене библиотеке налазили су се остаци две приватне куће од чврстог материјала, које су у другој половини XIX века коришћене као сликарске школе. Најмлађи објекат, у ком је била фабрика Милана Вапе, дозидан 1920. и следеће године продат Народној библиотеци, представља данашње згариште библиотеке. Из периода изградње бочног крила зграде библиотеке потиче налаз откривен археолошким радовима, презентован у монографији након конзервације. У питању је предмет из темеља зграде – стаклена боца са уљем и уrolаним папиром са текстом, највероватније са подацима о самој градњи овог здања.

Зграда владике Никанора Ружичића на Косанчићевом венцу, завештана Београдском универзитету, пре рушења априла 1941. године доживела је најмање два преобликовања простора, која су и археолошки документована. Ископавањима је утврђено да је темељ зграде почивао на античкој грађевини и да је стратиграфија налазишта на том месту доста поремећена. Оно што је у вези са овим здањем остало нерешено јесте хронолошка атрибуција фрагмената мозаичких подова, који су током ископавања у више сезона нађени само на простору Ружичићеве зграде, и то у оквиру шута који се налазио између старијег и млађег пода грађевине, заједно са фрагментима рецентне опеке. Мозаике као античке најпре је публиковала Гордана Цветковић Томашевић, а Маја Ђорђевић и Гордана Каровић су у монографији прихватиле ово датовање, али са резервом до неких нових сазнања. У случају треће зграде, куће Катарине Вељковић, није било археолошких индиција о периоду њеног настанка, али су ауторке изнеле претпоставку да је саграђена крајем XIX века, а да је новац откривен приликом чишћења темељних ојачања припадао, заправо, периоду дозиђивања спрата из 1912. године.

Можда једно од најважнијих поглавља књиге, или барем *primus inter pares*, доноси синтезу истраживања саме зграде Народне библиотеке на Косанчићевом венцу 1976. године. Јединствена истраживања, вођена према методологији археолошких ископавања, дала су низ значајних

података, које је Гордана Цветковић Томашевић публиковала у форми извештаја у два наврата, 1979. и 1989. године, међутим, обимна теренска документација омогућила је Маји Ђорђевић и Гордани Каровић најпре да реконструишу археолошки метод Гордане Томашевић Цветковић, а потом и да пружи више података и илустрација о остацима згаришта. Зграда библиотеке, испитана мрежом од 14 квадрата, пружила је основне топографске податке о налазима не само уништених књига, периодике, делова старих рукописних књига и библиотечке картотеке, различитог степена уништења и/или оштећења, већ је дала и податке о декорацији фасада, опреми ентеријера и утилитарним предметима коришћеним у библиотеци. У недостатку прецизнијих података из документације, ауторке су претпоставиле да је најважнији део књижног фонда, припремљен за евакуацију, вероватно дочекао бомбардовање у сутерену у близини Сребрничке улице и да вероватно није у потпуности изгорео.

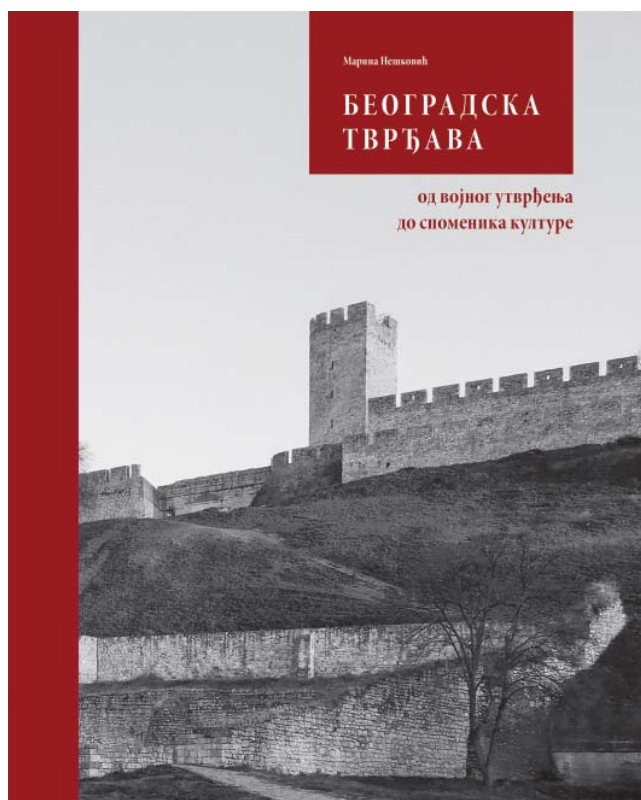
Надовезујући се за истраживања згаришта библиотеке, у књизи је дат и осврт на досадашње предлоге пројеката презентације и конзервације меморијала Народне библиотеке и остатака луксузне римске грађевине на Косанчићевом венцу. Постојао је низ различитих пројеката и иницијатива, у којима је, између осталих, активно учествовала и Гордана Цветковић Томашевић. Археолошка ископавања овог налазишта, због различитих околности, али првенствено због скромног буџета за истраживања једне тако велике површине, са значајним дубинама, нису била праћена ни превентивним ни трајним конзерваторским захватима, што се показало нарочито погубним за очување остатака луксузне античке грађевине са различитим малтерним и хипокаусним подовима.

Након сумирања резултата археолошких истраживања, у публикацији су представљени каталози археолошког покретног материјала и нумизматички налази, где су кроз избор најзна-

чајнијих предмета приказане различите епохе из богате културне стратиграфије овог изузетног налазишта. И на крају, у заокруживању приче о Косанчићевом венцу, посебно поглавље ауторке су посветиле главном и упорном истраживачу налазишта – Гордани Цветковић Томашевић (1928–2003), која је највећи део своје каријере посветила истраживању, презентацији и подизању свести о значају меморијала Народне библиотеке и римских остатака на овом месту.

Публикација је опремљена веома информативним и концизним резимеом на енглеском језику, као и списком илустрација, такође, преведеним на енглески језик. По својој тематици, монографија спада у ред изузетно важних издања намењених не само стручној и научној заједници, већ далеко ширем *publicum*-у. Велика вредност лежи у њеној јасној структури и изузетној документарности. Поједини подаци и илустрације су овде први пут објављени. Ауторке Маја Ђорђевић и Гордана Каровић бациле су ново светло на бројне чињенице из бурне историје Београда и римског Сингидунума, реконструишући смене епоха у којима је простор Косанчићевог венца мењао своја лица и облича и повезујући резултате истраживања са историјским приликама у самом Београду. Публикација се појављује у важном периоду, када се покреће питање трајне заштите и презентације ове значајне просторне културно-историјске целине, те се надамо да ће доносиоци одлука, захваљујући драгоценим подацима изнетим у овој публикацији стећи јасније увиде и боље разумети садржај и комплексност овог изузетно важног дела Београда. А археолошкој, историјској и другој стручној јавности, коначно је стигла важна публикација, која употпуњује сазнања о прошлости, али нуди и промишљања о бројним темама, дотакнутим или продубљеним међу њеним корицама.

Горана Јеремиић

др Марина Нешковић, БЕОГРАДСКА ТВРЂАВА од војног утврђења до споменика културе, Завод за заштиту споменика културе града Београда, Београд, 2021

У издању Завода за заштиту споменика културе града Београда, са суиздавачем Универзитетом у Београду – Архитектонским факултетом, и уз помоћ средстава Министарства за културу и информисање Републике Србије, публикована је монографија *БЕОГРАДСКА ТВРЂАВА од војног утврђења до споменика културе*, аутора др Марине Нешковић, саветника у Републичком заводу за заштиту споменика културе.

Ова изузетно значајна монографија настала је као плод дугогодишњих истраживања спроведених током и након израде докторске дисертације *Заштита и ревитализација Београдске тврђаве као историјског језгра града*, одбрањене 2015. године на Универзитету у Београду – Архитектонском факултету, има 335 страница текста са пратећим илустрацијама (старим и савременим плановима и фотографијама), синтезним таблама и плановима, напоменама, библиографијом, прилозима, скраћеницама, пореклом илустрација и резимеом на енглеском језику.

У уводу су изложене фазе развоја Београдске тврђаве и основне карактеристике њене валоризације као споменика културе. Истакнути

су и најзначајнији токови и проблеми њене заштите и коришћења кроз време, као и савременог третмана, који, по мишљењу ауторке, није у довољној мери усклађен са међународним препорукама везаним за очување и презентацију културног наслеђа као необновљивог ресурса и једног од елемената одрживог развоја.

У првом поглављу, посвећеном значају простора Београдске тврђаве у настанку и развоју града, у уводном делу се излажу природне карактеристике подручја као предуслова његовог насељавања у давној прошлости и стварања првих станишта. Значај овог места у праисторији није обележило само ушће двеју великих река – Саве и Дунава – већ и близина других великих водотокова, који су као основни комуникацијски правци повезивали удаљена подручја. Поред тога, посебан значај је имао и добар стратешки положај, као и конфигурација терена, односно Београдска „грета“, подужни гробен који се пружа правцем данашње Кнез Михаилове улице и наставља се на простор парка Калемегдан, и данашњи плато Горњег града, који се завршава на северозападу стрмим стеновитим литицама. У наставку овог поглавља ауторка даје веома језгровит приказ настанка и развоја првих насеља и утврђења, са најзначајнијим подацима везаним за поједине етапе развоја. Овај приказ је веома значајан јер сумира изузетно богату историју града, коју прате честа разарања и смене господара, те је за поједине периоде сачувано веома мало материјалних остатака. Приказана је турбулентна историја града, од самих почетака насељавања овог простора у неолиту и енеолиту, као и током боравака Келта, у последњим столећима пре нове ере. Преломни тренутак је био формирање првог сталног војног утврђења, римског каструма легије IV FLAVIA, која је у Сингидунуму била стационирана од двадесетих година II века све до краја антике. Живот античког града прекинуло је хунско освајање, а он се последњи пут помиње у изворима почетком друге половине IV века, у време инвазије Гота. У раном средњовековном периоду касноантичко утврђење и цивилно насеље били су опустели и разрушени, да би тек средином IV века, у време владавине цара Јустинијана I, били делимично обновљени. Процес формирања средњовековног града започиње почетком XI века, када Београд постаје једно од најзначајнијих византијских упоришта на северној граници царства, те је подигнута мања тврђава/кастел на самом врху

гребена, у западном углу некадашњег античког утврђења. Крајем XII века Угарска осваја северне границе Византије, а Београд је кратко, крајем XIII и почетком XIV века, уступљен на управу српској средњовековној држави. Он први пут добија изглед типичног средњовековног града са две засебне утврђене целине – кастелом на брегу и подграђем на падини и у подножју на обали река. На даљу судбину града утицале су сложене историјске околности, уз нарастајућу опасност од Османлијских освајачких похода, када Угарска и Србија 1403. године склапају вазалски уговор, према коме српски деспот добија Београд. У периоду од 1404. до 1427. деспот Стефан Лазаревић подиже нови систем фортификација, те ће се град знатно проширити, формирањем Горњег и Доњег града, а основна просторна подела која је тада остварена – сачуваће се до данас. Док је Горњи град имао војни карактер, са издвојеним унутрашњим утврђењем, где је био владарски двор, у Доњем граду је било цивилно насеље. Поред тога, постојала су два пристаништа – велико трговачко на Дунаву и мање савско. Ауторка наглашава да је овај кратки период развоја утврђеног града у време деспота Стефана свакако једна од најзначајнијих историјских етапа Београдске тврђаве, од које је, нажалост, због каснијих разарања и реконструкција, остало најмање очуваних материјалних података. Након деспотове изненадне смрти, град постаје најзначајније угарско утврђење на Дунаву, које ће 1521. године освојити Османлије и у њему остати у континуитету више од 150 година. Како је након освајања Будима и граница царства померена ка северу, Београдска тврђава губи доминантну одбрамбену улогу. У Горњем граду је било средиште диздара и војне посаде, а у Доњем граду је било цивилно насеље, које се знатно раширило и изван градских бедема, од обале Саве до обале Дунава. Београд постаје значајно трговачко средиште између Истока и Запада, те је као развијена оријентална варош, са значајном трговачком функцијом и мултиетничким становништвом, цветао у миру све до краја XVII века. Тада наступају ратови са Хабзбуршком монархијом и трансформација средњовековне структуре у барокну бастиону тврђаву, прилагођену одбрани ватреним оружјем. Почетком XVIII века Аустријанци граде нове бастионе трасе око Тврђаве, према савременим европским принципима, формирајући гласију, градско поље испред бедема, чиме су уништена најста-

рија средњовековна предграђа и формиран нови однос између Тврђаве и Вароши. Цивилно насеље испред Тврђаве такође добија нове бедеме, чиме је знатно смањена површина утврђеног дела Вароши. Сумирајући ово поглавље, ауторка разматра две значајне теме – однос природних карактеристика подручја и градитељских активности; и однос војног утврђења и цивилног насеља кроз континуитет и дисконтинуитет намене, чиме је дат веома значајни допринос бољем разумевању урбаног развоја и трансформације утврђења као нуклеуса будућег града, од почетка нове ере до краја XVIII века.

Развоју Београдске тврђаве током новије историје и њеној постепеној пренамени из војног утврђења у јавни градски простор посвећено је друго поглавље монографије. Оно је подељено на два потпоглавља – период од 1867. до 1919. године и период између два светска рата. На почетку се разматрају догађаји који су обележили почетак преображаја утврђења, као што је предаја кључева града кнезу Михаилу Обреновићу 6. априла 1867. године, освећење Тврђаве и обнова цркве Ружице, што је веома значајно за разумевање нематеријалних вредности места. Ауторка даље детаљно анализира укључивање Тврђаве (Града) у планирану реконструкцију цивилне Вароши, кроз анализу најзначајнијих планова са краја XIX и почетка XX века. Постепено се губи издвојеност војног утврђења од градских блокова уређењем Градског поља као парка Калемегдан, који их повезује новим рекреативним и културним садржајима. Поред тога, значајне промене су се десиле и на простору Тврђаве (Града), која је све до 1918. године имала важну стратешку улогу као погранично утврђење. Приступ грађана је био дозвољен само у појединим деловима, а у Доњем граду, дуж речних обала, изграђена је пешачка стаза, чиме је остварена директна комуникација између савског и дунавског дела вароши. Тиме је зачета идеја повезивања и ширења града ка речним обалама, која је заустављена 1898. године изградњом железничке пруге, што је отворило пут формирању индустријских зона у приобаљу Саве и Дунава. У другом делу поглавља анализира се период између два светска рата и излажу бројне идеје и планови за уређење Тврђаве, која је и даље имала доминантно војну намену. У првим послератним годинама за потребе новоуспостављеног Генералштаба изграђене су, на најистуренијим позицијама горњег платоа Горњег

града, две зграде у традиционалној бондручној конструкцији. Такође су на простору Горњег и Доњег града изграђене бројне приземне зграде и баракe за смештај војске, команде, војне опреме, оружја и муниције. У јавности се појављују и идеје о смештају јавних градских садржаја на простору Тврђаве, што је имплементирано кроз Генерални урбанистички план, завршен 1923. године. Тиме се отвара ново поглавље развоја Београдске тврђаве, током ког војни садржаји уступају место јавним градским, те су у наредним деценијама изграђени Географски институт у Горњем граду и Уметнички павиљон „Џвијета Зузорић“ на Малом Калемегдану. Започеле су и припреме за изградњу великог олимпијског стадиона у Доњем граду, што је изазвало велике инфраструктурне радове у овом делу и угрозило очување остатака старих фортификација. Ипак, у овом периоду започети су и први радови на „рестаурирању“ и обнови Тврђаве. Од 1935. до 1938. године на деловима средњовековних утврђења Горњег града (Угаоној – северној кули и кулама Зиндан капије) и на простору Источног подграђа реализовани су радови утемељени на примени „метода реконструкције, рестаурације и аутентичне инвенције“, који су наишли и на оспоравања стручне јавности. Детаљно су анализирани и презентирани радови на уређењу слободних површина и увођењу нових намена: на продужењу Савског шеталишта, реконструкцији Великог и Малог Калемегдана, као и изградњи зоо-врта и спортских терена. Текстуалне приказе спроведених радова прате веома информативне табле, на којима се кроз старе и савремене планове, пројекте и фотографије прати трансформација Малог Калемегдана, Малог степеништа на Савском шеталишту, положај споменика на Горњем – Великом Калемегдану, ситуација и размештај значајних грађевина на простору Београдске тврђаве пре Првог светског рата, радови на обнови и изградњи Тврђаве, цркве Ружице, капели Свете Петке, Костурници бранилаца Београда 1914–1918, Уметничког павиљона „Џвијета Зузорић“ и Војногеографског института. Кроз два плана заштићеног простора Београдске тврђаве синтезно је презентирано трансформисање Тврђаве у јавни градски простор у периоду 1867–1914. и између два светска рата, са обележеном наменом површина, комуникацијама и грађевинама које су подигнуте. Поред обимних радова на уређењу и изградњи нових садржаја на простору Београдске тврђаве,

у међуратном периоду су започета и прва научна истраживања остатака бедема и кула, која су била релативно малобројна јер су изискивала рад на терену, уз фотографска и техничка снимања, што је ометало присуство војске у највећем делу Тврђаве. На крају поглавља, ауторка истиче зачетак институционалне заштите историјских грађевина кроз одредбе Грађевинског закона Краљевине Југославије из 1931. године. Београдска општина доноси децембра 1935. године Уредбу о заштити старина, у којој су међу „деловима Београда који се морају сачувати у постојећем стању и на којима се не могу вршити никакве промене без дозволе надлежне власти“ наведени „Горња и Доња тврђава са зидинама и објектима у њима“. То је био важан документ за успостављање правне заштите Тврђаве, њено будуће очување и заштиту.

Треће поглавље монографије посвећено је послератном периоду када Београдска тврђава постаје заштићени споменик културе. На почетку се излаже зачетак њене заштите у периоду 1947–1960. године, који до сада није био довољно систематично и прегледно анализиран и презентиран у стручним и научним радовима. У време када се оснивају прве институције заштите и формирају регистри старина, под заштиту државе је 1946. године стављен „Горњи и доњи град са свим објектима од историског значаја, изузев објеката подигнутих после 1900 године“. Следеће године се први пут одређује и простор који обухвата Београдска тврђава, од укупно 71 хектара. И поред изузетног значаја који је Тврђава као споменик културе имала за град, успостављање њене заштите је текло релативно споро, уз преовадавајући став да Тврђава првенствено треба да остане културно-историјски споменик у оквиру генералног парковског уређења. Систематични истраживачки и конзерваторски радови започињу 1960. године, када је формиран Завод за заштиту споменика културе града Београда. У посебном потпоглављу ауторка детаљно приказује поједине фазе истраживања, валоризације и заштите Тврђаве спроведене под окриљем Завода. Осим конзерваторских приступа и примењених метода заштите спроведених на целокупној структури, посебно су детаљно приказани приступи примењени на појединим најзначајнијим деловима. На крају поглавља се разматра постојеће стање истражености, заштите и презентације Тврђаве, као и третман подручја кроз урбанистичке планове

и савремене пројекте за изградњу на њеном заштићеном подручју. Данашњи третман Тврђаве и проблеми који се јављају, по ауторки, указују на ургентност израде новог Плана заштите и ревитализације непокретног културног добра од изузетног значаја, посебно ради номинације Београдске тврђаве – античког Сингидунума за светску баштину у склопу међудржавне номинације „Границе римског царства“. С обзиром на веома систематичан и садржајан приказ појединих етапа и периода истраживања и заштите Београдске тврђаве, ово поглавље рукописа представља вредну базу података другим истраживачима из области заштите и пружа значајан научни допринос бољем познавању главних токова и приступа истраживању, заштити и презентацији градитељског наслеђа у другој половини XX века у Србији. И у овом делу дати су веома прегледни планови који илуструју поделу простора према намени, као и размештај грађевина и комуникације унутар појединих зона – Горњег града, Источног подграђа, Доњег града, Југоисточног и Источног фронта. Ауторка се осврће и на најновије планове и предлоге уређења и изградње на овом заштићеном подручју од изузетног значаја за државу у XXI веку. Генералним планом Београда 2021. године у дунавском делу, у блоку некадашње фабрике „Беко“ предвиђена је нова изградња и пренамена простора у градски центар са јавном и стамбеном наменом. То је отворило пут различитим предлозима будуће изгледа овог простора и данашњем стању са густом изградњом високих стамбених зграда које заклањају поглед са Тврђаве ка реци и обрнуто.

Из претходних поглавља произашло је четврто поглавље, посвећено ревалоризацији споменичких својстава Београдске тврђаве, које представља оригиналан научни допринос др Марине Нешковић, јер она у њему излаже свој предлог ревалоризације споменичких својстава Београдске тврђаве, заснован на савременој доктрини заштите. Поглавље започиње општим приказом развоја вредновања културног наслеђа кроз националну законску регулативу и утицаје међународних правних аката, као и кроз теоријски оквир заштите после Другог светског рата. Уз то се тумаче и савремени критеријуми вредновања културне баштине, базирани на међународним конвенцијама и са посебним тежиштем на нематеријалном наслеђу и културном пејзажу, изузетно значајним елементима за ревалоризацију вредности Београдске тврђаве. У односу на ове савре-

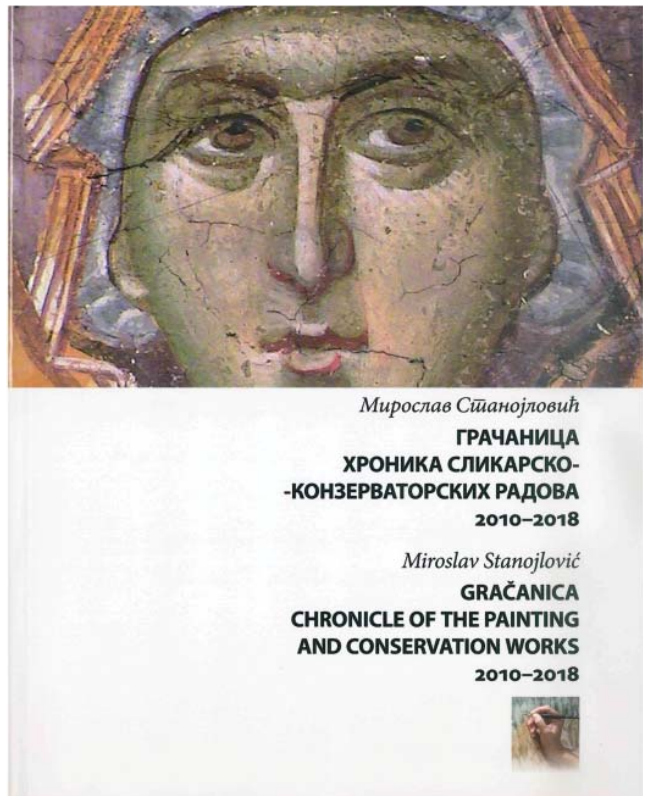
мене препоруке, ауторка у посебном потпоглављу редифинише значење и вредности Београдске тврђаве, односно сумира њено досадашње вредновање као споменика културе и, затим, излаже свој предлог њене ревалоризације. Савремени критеријуми вредновања Београдске тврђаве требало би да подразумевају: укључивање природних вредности и природног окружења, кроз јединство са створеним – градитељским наслеђем; вредновање свих изведених грађевина и простора са новом наменом уређених у периоду трансформисања Тврђаве у јавни градски простор; дефинисање значаја Тврђаве за друштвену заједницу – кроз третман у плановима, анализу пројеката рађених у циљу интегрисања Тврђаве у структуру града; и укључивање њених нематеријалних вредности (дух места). Ово поглавље се завршава предлогом будућег методолошког поступака заштите и ревитализације Београдске тврђаве, који чине: 1) поступак научне валоризације и 2) поступак израде плана заштите и ревитализације. Новим планом заштите и ревитализације требало би дефинисати делове Тврђаве или појединачне грађевине које је могуће обновити и ревитализовати; начин коришћења простора и објеката; просторе за нове садржаје; и начин уређења контактних градских зона.

На крају монографије, у закључку др Марина Нешковић истиче да Београдска тврђава као јединствено сведочанство прошлости, са сачуваним материјалним остацима из бројних историјских епоха, данас представља јединствену споменичку целину изузетних друштвених, историјских, културних, просторних и архитектонских вредности. Она је значајна не само на националном већ и на интернационалном нивоу, јер је сведочанство историје дуге два миленијума, са траговима античке, средњовековне, оријенталне и барокне културе, која повезује савремене европске народе. Поред тога, након проглашења за споменик културе 1946. године Београдска тврђава је кроз истраживања, конзерваторске радове и процес ревитализације плански и систематично укључивана у савременог Београда поприма посебан значај као споменик културе највише категорије. Откривени делови историјских структура су, у зависности од степена очуваности, конзерваторско-реставраторским радовима презентовани, обновљени или ревитализовани, али још увек постоје делови утврђења и урбане структуре који представљају

значајан потенцијал за реафирмацији вредности и сведоче о урбаном развоју на простору Тврђаве, а нису у целости истражене и заштићене. Због тога, ауторка сматра да би применом методолошког поступка заштите и ревитализације заснованом на основном значењу Београдске тврђаве као историјског језгра града било могуће постићи одговарајуће интегрисање овог простора у савремену урбану структуру града и његове функције, без нарушавања њених споменичких вредности. Такође, укључивањем њеног изузетно богатог нематеријалног наслеђа, као једнако вредног и значајног, и специфичног културног предела/пејзажа, који нису до сада били довољно вредновани и презентовани, могуће је унапредити досадашњу заштиту и презентацију простора Београдске тврђаве, без угрожавања њене аутентичности и интегритета.

На крају овог приказа треба истаћи да је аутор др Марина Нешковић повезивањем општих теоријских истраживања и научних сазнања са својим дугогодишњим преданим стручним радом на истраживањима и заштити Београдске тврђаве, кроз публикувану монографију, дала веома значајан допринос унапређењу методолошког приступа савремене заштите и презентације укупног градитељског наслеђа у Србији. У њој су дата генерална методолошка полазишта и правци којима могу да се крећу и други истраживачи и делатници у служби заштите, како би, кроз повезивање савремених препорука и норми међународних организација са конкретним културним наслеђем на терену, обезбедили адекватан третман наслеђа кроз истраживања, валоризацију и будуће програме заштите. Ова монографија биће обавезна полазна литература и ослонац у будућем теоријском и практичном деловању на самој Београдској тврђави, али и другим културним добрима, заснованом на добром познавању значења, вредности и специфичног карактера сваког споменика прошлости како би он био адекватно очуван и укључен у савремени живот.

Мирјана Роџер Благојевић

Мирослав Станојловић, ГРАЧАНИЦА: ХРОНИКА СЛИКАРСКО-КОНЗЕРВАТОРСКИХ РАДОВА 2010–2018, Републички завод за заштиту споменика културе, Београд 2021, 280 страна, српско-енглеско издање, фотографије у боји, технички цртежи и документација

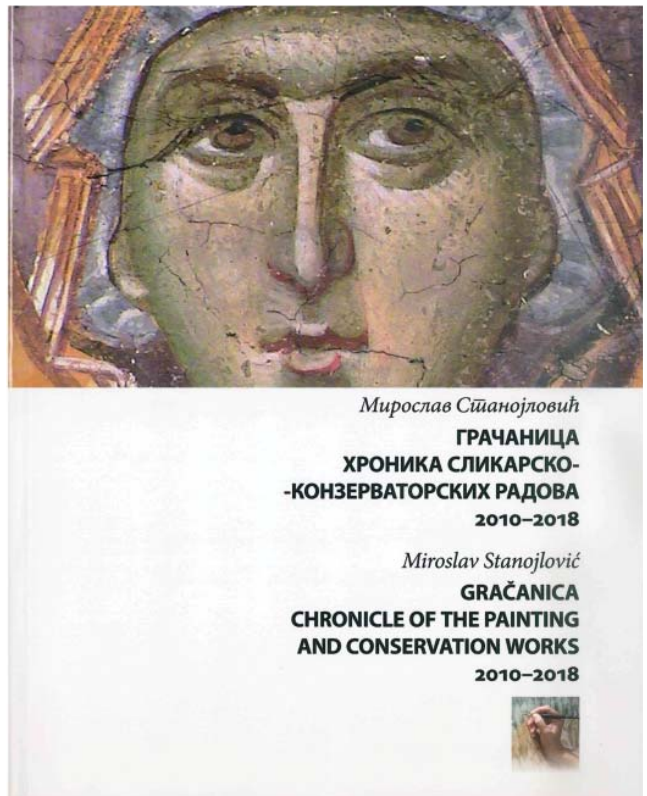
Књига *Грачаница: хроника сликарско-конзерваторских радова 2010–2018* аутора Мирослава Станојловића, сликара-конзерватора Републичког завода за заштиту споменика културе, представља круну вишегодишњих радова на конзервацији фрескописа Грачанице. Књига је урађена двојезично, на српском и енглеском језику, и сажима серију извештаја о конзервацији фресака током друге деценије XXI века. При томе, истичу се и ранији радови на живопису, физичка оштећења на фрескама и, између осталог, презентују методологија и документација о предузетим радовима.

Манастир Грачаница, у близини Липљана на Косову и Метохији, задужбина је краља Стефана Уроша II Милутина и подигнут је непосредно пред његову смрт 1321. године. На изградњи и осликавању цркве радили су врсни неимари и уметници, због чега се она с правом може разматрати као једно од најзначајнијих дела српске уметности XIV века, али и тзв. раздобља ренесансе Палеолога. Како истиче и сам аутор у уводном поглављу књиге, Грачаница је подиг-

значајан потенцијал за реафирмацији вредности и сведоче о урбаном развоју на простору Тврђаве, а нису у целости истражене и заштићене. Због тога, ауторка сматра да би применом методолошког поступка заштите и ревитализације заснованом на основном значењу Београдске тврђаве као историјског језгра града било могуће постићи одговарајуће интегрисање овог простора у савремену урбану структуру града и његове функције, без нарушавања њених споменичких вредности. Такође, укључивањем њеног изузетно богатог нематеријалног наслеђа, као једнако вредног и значајног, и специфичног културног предела/пејзажа, који нису до сада били довољно вредновани и презентовани, могуће је унапредити досадашњу заштиту и презентацију простора Београдске тврђаве, без угрожавања њене аутентичности и интегритета.

На крају овог приказа треба истаћи да је аутор др Марина Нешковић повезивањем општих теоријских истраживања и научних сазнања са својим дугогодишњим преданим стручним радом на истраживањима и заштити Београдске тврђаве, кроз публикувану монографију, дала веома значајан допринос унапређењу методолошког приступа савремене заштите и презентације укупног градитељског наслеђа у Србији. У њој су дата генерална методолошка полазишта и правци којима могу да се крећу и други истраживачи и делатници у служби заштите, како би, кроз повезивање савремених препорука и норми међународних организација са конкретним културним наслеђем на терену, обезбедили адекватан третман наслеђа кроз истраживања, валоризацију и будуће програме заштите. Ова монографија биће обавезна полазна литература и ослонац у будућем теоријском и практичном деловању на самој Београдској тврђави, али и другим културним добрима, заснованом на добром познавању значења, вредности и специфичног карактера сваког споменика прошлости како би он био адекватно очуван и укључен у савремени живот.

Мирјана Роџер Благојевић

Мирослав Станојловић, ГРАЧАНИЦА: ХРОНИКА СЛИКАРСКО-КОНЗЕРВАТОРСКИХ РАДОВА 2010–2018, Републички завод за заштиту споменика културе, Београд 2021, 280 страна, српско-енглеско издање, фотографије у боји, технички цртежи и документација

Књига *Грачаница: хроника сликарско-конзерваторских радова 2010–2018* аутора Мирослава Станојловића, сликара-конзерватора Републичког завода за заштиту споменика културе, представља круну вишегодишњих радова на конзервацији фрескописа Грачанице. Књига је урађена двојезично, на српском и енглеском језику, и сажима серију извештаја о конзервацији фресака током друге деценије XXI века. При томе, истичу се и ранији радови на живопису, физичка оштећења на фрескама и, између осталог, презентују методологија и документација о предузетим радовима.

Манастир Грачаница, у близини Липљана на Косову и Метохији, задужбина је краља Стефана Уроша II Милутина и подигнут је непосредно пред његову смрт 1321. године. На изградњи и осликавању цркве радили су врсни неимари и уметници, због чега се она с правом може разматрати као једно од најзначајнијих дела српске уметности XIV века, али и тзв. раздобља ренесансе Палеолога. Како истиче и сам аутор у уводном поглављу књиге, Грачаница је подиг-

нута на месту старијег култног места, што је карактеристично и за друге Милутинове задужбине: Богородицу Љевишку, Старо Нагоричино и Хиландар. Током своје дуге и плодне владавине, Милутин је био велики покровитељ Цркве. Саградио је и обновио многа култна места, а на самом крају тог дугог низа ктиторских подухвата стоји Благовештењска црква у Грачаници.

Грачаничке фреске опстале су у већој мери – око 80% укупног живописа. Њих је највероватније насликао чувени солунски сликар Михаило Астрапа са својим помоћницима. Ови уметници су неретко радили на осликовању задужбина краља Милутина (Богородица Љевишка у Призрену, Свети Никита код Скопља, Свети Ђорђе у Старом Нагоричину, Свети Прохор Пчињски, Краљева црква у Студеници), а сматра се да су у Србију дошли препоруком византијског цара и Милутиновог таста Андроника II Палеолога. Висок уметнички домет грачаничког сликарства препознат је још у XIX веку, када су започети први обимнији радови на његовом очувању. Овим податком и аутор књиге, Мирослав Станојловић, започиње преглед хронологије радова на споменику у поглављу „Преглед ранијих радова на фрескама Грачанице“.

Аутор истиче да је велико реновирање фресака, са пресликавањем, пломбирањем и малтерисањем већих површина урађено 1898. године и хронолошки побраја све стручне радове на заштити објекта и живописа који су започети 1960. године и који су трајали до краја XX века.

У наредном поглављу „Сликарско-конзерваторски радови у прошлом столећу (до НАТО бомбардовања)“ Станојловић скреће пажњу на проблеме који су настали обновом простора спољне припрате шездесетих година XX века. Тада су горионици за свеће пренети у простор између припрате и наоса, због чега је дошло до појаве оштећења у доњим зонама живописа, што се посебно уочава на ктиторском портрету краља Милутина и краљице Симониде. У исто време, фрескама у спољној припрати нанета су физичка оштећења у виду бројних графита. Поводом јубилеја – 600. година од Косовског боја – 1989. године предузето је чишћење и санирање оштећења на фрескама у ексонартексу и наосу и постављена је расвета унутар храма. Установљено је постојање капиларне влаге, посебно у северном броду грађевине, па је изведен и дренажни систем око темеља цркве.

У поглављу „Вандализми“ аутор наводи да је највећа штета грачаничком живопису нанета уклањањем оловног кровног покривача, када су

страдале фреске у горњим зонама цркве. Упадљив је и велики број графита, који су урезани у доњим зонама живописа, а на лицима многих ликова загребане су очи, укључујући и лик краљице Симониде. На представи Христа Пантократора у централној куполи установљено је преко 60 оштећења насталих хицима из ватреног оружја.

Поглавље „Сликарско-конзерваторски радови у 21. веку“ фокусира се на две етапе у заштити Грачанице – у првој и другој деценији текућег столећа. Због НАТО бомбардовања 1999. године и мартовских немира 2004. године, током прве деценије овог века готово да се није радило на техничкој заштити фресака. Године 2006. Грачаница је стављена на Листу светске културне баштине Унеска, заједно са Дечанима, Пећком патријаршијом и Богородицом Љевишком. Тада је и палионица за свеће коначно измештена из унутрашњости храма. Током друге деценије XXI века коначно су се створили услови за извођење адекватних сликарско-конзерваторских радова на фрескама цркве. Они су спроведени у етапама од 2010. до 2018. године (са паузом 2015. године), па их на тај начин аутор и презентује у својој књизи.

Године 2010. отпочело се са радовима на фрескама на северном зиду спољне припрате, које су значајно потамнеле, јер се паљење свећа дуго времена одвијало у овом простору цркве. Извршено је и ојачавање ослабљених и попуњавање отпалих делова фресака.

Године 2011. кренуло се са испитивањем и заштитом живописа у параклису Пресвете Богородице, који се налази у источном делу јужног брода цркве. Посебна пажња поклоњена је привременој консолидацији дела живописа са Грачаничком повељом, чија се доња трећина сасвим одвојила од зида.

Темељни радови на заштити живописа у параклису Пресвете Богородице и хрисовуљи краља Милутина изведени су 2012. године. Фреско-малтер са Грачаничком повељом консолидован је ојачавањем и премештавањем структурних пукотина, као и изградом нових и заменом старих пломби. Том приликом учвршћена је и очишћена фреска са представом сахране липљанског епископа Теодора, насликана у ниши аркосолијума, а на огољеним деоницама зидова нанет је нов украсни малтер.

Године 2013. извршена је заштита фрескоцелине на источном зиду око западног портала у спољашњој припрати. Највише пажње поклоњено је представи Богородице са Христом и арханђелима (у тимпану изнад улаза), на чијем

се месту појавила велика пукотина, а читав доњи део композиције претио је да се обруши.

Године 2014. радило се на конзервацији комплетног живописа у ексонартексу, при чему је третирано 120 m² фресака и око 260 m² слободних површина, са којих је уклоњена наталожена чађ. На појединим местима изведено је парцијално ојачавање делова сликаних слојева и дубинска консолидација инјектирањем.

Године 2016. приступило се заштити фресака у амбулаторијуму цркве, односно унутрашњој припрати, северном и јужном броду са куполама. Услед температурних промена, дејства влаге и једног мањег пожара који се десио у овом делу цркве, део живописа је потамнео, променио колорит и почео да се одваја од зидова. Све партије са фрескама су консолидоване и очишћене, а стари украсни малтер, на огољеним површинама, замењен је новим.

Године 2017. извршени су најобимнији радови на заштити живописа Грачанице и обухватили су наос, централну куполу и параклис Светог Николе, који се налази у источном делу северног брода цркве. Тада је очишћено стотине квадратних метара фресака, ослабљене партије су дубински и ободно ојачане, огољене деонице зидова попуњене су малтером, а површине са старим украсним малтером замењене су новим. Очишћени су и портрети краља Милутина и краљице Симониде, чији су доњи делови драстично оштећени услед постављања горионика за свеће уз северно и јужно лице стубаца између припрате и наоса. Посебан подухват представљала је обнова живописа у централној куполи цркве, укључујући и приказ Христа Пантократора, који је дуго био недоступан за техничку заштиту, а претрпео је значајна оштећења услед дејства влаге и већ поменутих физичких оштећења.

Године 2018. реализовани су последњи радови у низу, предузети у олтарском простору цркве и на ступцима поткуполног простора применом истих заштитарских метода као и на остатку грачаничког живописа.

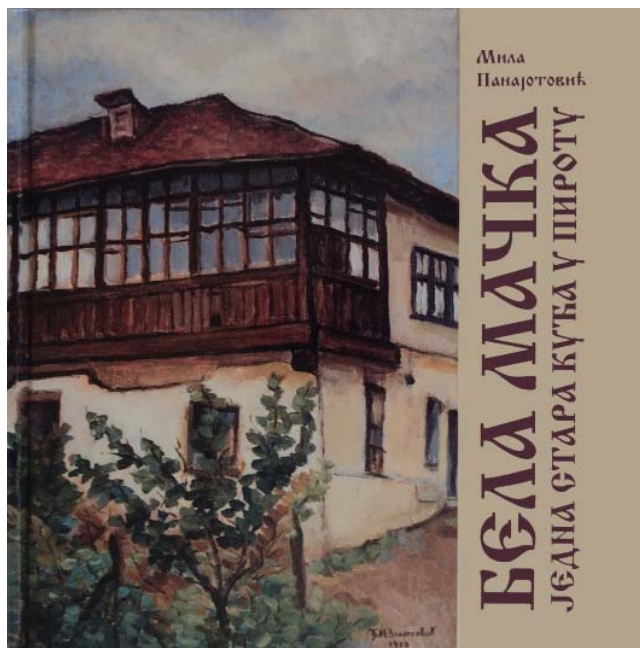
У поглављу „Методологија заштитних радова и класификација конзерваторских интервенција на фрескама“ аутор појашњава сва оштећења затечена на грачаничком живопису и процес њихове санације. Дубоке структурне пукотине уочене су на више места у цркви, а највећи расцеп протезао се од централне куполе преко олтарске апсиде и прелазео преко представе Богородице у олтару. На овом месту је уклоњен стари малтер и узидани су комади камена, који су затим покривени новим украсним малтером. Одвојени делови фреско-малтера,

односно потклобучења, санирана су инјектирањем консолиданата. Сви оштећени ивични делови зидног сликарства ојачани су додавањем трака новог густог малтера, који прати форму оштећења, док су дубље рупе попуњене plombирањем у два слоја. На фрескама у ексонартексу запажено је љуспање сликаног слоја, које је санирано пресовањем преко фолије. Све огољене површине зидова покривене су украсним малтером, а стари малтер је углавном замењен новим. Тамо где је таква интервенција била ризична, попут поткуполног простора, извршена је прерада старог украсног малтера. Велики труд уложен је и приликом чишћења тамнолепљивог талог чађи и воска од свећа на фрескама. Коначно, ретуширање и поправке оштећења на живопису изведени су на местима где су делови фресака пропали или су физички оштећени.

У наставку књиге аутор представља пратећу стручну документацију, радове на замени старих електричних инсталација новим и фреске које су скинуте из припрате цркве приликом радова шездесетих година XX века. Оне су данас изложене у манастирској ризници. У наставку књиге наводе се подаци о обиму конзервисаних фресака и презентованих површина и наводе сарадници који су учествовали у заштитним радовима последњих десет година. Књига се завршава списком коришћене литературе и белешком о аутору.

Након читаве деценије интензивног ангажмана наших стручњака из области заштите, а посебно заслугом сликара-рестауратора Мирослава Станојловића и његових сарадника, фреске Михаила Астрапе у Грачаници поново су засијале старим сјајем. Публиковањем књиге аутора, који је и руководио свим радовима, истиче се значај и сложеност проблематика очувања грачаничког сликарства у очима стручне и шире јавности. Двојезични текст праћен је великим бројем репродукција и цртежа, који омогућавају бољи увид у процес рада, мада се стиче утисак да би поглавље посвећено методологији могло да се нађе на самом почетку, а не на крају књиге. Тако би читалац био унапред упознат са процесом рестаурације живописа и јасније пратио све предузете интервенције које се наводе у каснијим поглављима. Упада у око и то да у делу који се односи на ретуширање оштећених деоница фресака, аутор, уз све наведене ограде, одлази корак даље и залаже се за реконструкцију појединих сцена. Такав приступ приметан је у обнови композиције у тимпану изнад западног портала цркве, где лаици, а ни стручњаци, не могу да раздвоје потезе кичице сликара од интервенција рестауратора његовог дела.

Владимир Божиновић

Мила Панајотовић, БЕЛА МАЧКА – ЈЕДНА СТАРА КУЋА У ПИРОТУ, Музеј Понишавља Пирот, Пирот 2021, 113 страна, формат 210 x 210 mm, илустрације, технички цртежи, прилози, о аутору

Књига *Бела мачка – једна стара кућа у Пироту* посвећена је, како јој само име каже, Белој мачки, што је назив за три зграде у Улици Душана Танкосића бр. 9 у Пироту. Ова зграда има статус споменика културе од великог значаја, а само име Бела мачка потиче од надимка бившег власника Манојла Панајотовића Беле Мачке. Ауторка књиге Мила Панајотовић, виши кустос историчар Музеја Понишавља Пирот, већ годинама се са великим интересовањем бави проучавањем историје града Пирота и његове околине и редовно објављује своје резултате кроз монографске публикације, сама или у коауторству. Монографији која је пред нама предходио је истраживачки рад на самом објекту.

Након „Увода“, у коме ауторка описује шта је навело на писање ове монографије, како је дошло до спасавања грађе и предмета из објекта, који су се почели урушавати, и која јој је објављена грађа и литература била од помоћи приликом писања књиге, у тексту са поднасловом „Махала Зевници“ описан је део града у коме се налазила кућа Бела мачка.

Затим у делу књиге са поднасловом „Кућа 'Бела мачка'“ описана је главна кућа породице Панајотовић. Најпре се наводе тешкоће приликом покушаја одређивања године када је кућа

саграђена, а након тога описани су услови изградње куће на спрат једног хришћанина у време османске владавине у Пироту. Затим следи исцрпни опис куће, као и сваке просторије, посебно са свим познатим променама и реновирањима током година. До детаља је описано све шта се налазило у кући од ентеријера, а цео текст је праћен одговарајућим сликама из старијег периода, новим фотографијама у боји и техничким цртежима, који омогућују да се опис куће пажљиво прати. Ово је уједно и најопширнији део монографије.

Следећи поднаслов, „Помоћне зграде у дворишту“ доноси такође веома опширан приказ помоћних објеката у дворишту: приземне куће за становање, помоћне зграде и коша за складиштење житарица, односно амбара. Поред детаљних описа просторија унутар сваке помоћне зграде, дат је опис и главне капије, кроз коју се улазило у двориште. Овај део књиге такође је праћен фотографијама и техничким цртежима.

Након описа главне куће и помоћних зграда следи текст са поднасловом „О породици“, који нам, како му само име казује, доноси податке о члановима породице Панајотовић. Осим основних података о рођењима и смрти, овде можемо наћи и велики број занимљивих чињеница из живота чланова породице у ратним и мирним временима: сазнајемо чиме су се неки од њих бавили, ко се одселио, а ко призетио, ко се с ким венчао и како је Манојло Панајотовић, из поштовања према свом тасту, користио и његово презиме Божиловић. Овај део књиге богато је праћен сачуваним документима породице Панајотовић и једном фотографијом из Другог светског рата.

Наредни део књиге, са поднасловом „О кафани“, описује објекат познат као „Кафана Бела мачка“. Овај део књиге посвећен је описивању механцијско-кафанске делатности. У почетку механа, а касније кафана, овај објекат се није налазио у склопу куће Бела мачка, али је био у власништву породице Панајотовић. У тексту се описује рад те механе од времена османске владавине, па све до 1948. године. За поједине периоде рада кафане, која је имала и своје помоћне објекте, детаљно је описан инвентар намештаја, а има и доста података о томе шта је у кафани могло да се попије и колико се у неким временима трошио алкохол. Такође су забележене и ратне догодовштине, кроз које је пролазила и ка-

фана, али и власници и закупци самог објекта. Овај део књиге богато је илустрован сачуваном документацијом пронађеном у самој кафани, као и у кући Бела мачка.

У „Закључку“ се наводи да је већи део крова куће Бела мачка пао и да руши и унутрашњост објекта. Сама књига има задатак „да сачува од заборава само један, али веома значајан делић давних времена, који је у ствари и део свих нас“, како је сама ауторка записала.

Веома значајан део књиге су и „Прилози“, у којима се могу видети документа на османско-турском језику са преводом др Сеада Ибрића, као и документа писана црквенословенском азбуком на локалном дијалекту. На крају књиге дат је списак литературе, затим списак извора и биографија ауторке са њеном фотографијом.

Богато илустрована старим сликама и цртежима у комбинацији са новим сликама у боји направљеним током истраживања, уз коришћење техничких цртежа, књига *Бела мачка – једна сџара кућа у Пироту* представља прави временоплов једне зграде које више нема и људи који више нису међу нама. Тиме је и сама књига драгоценија, што је сврстава међу незаобилазном литературом сваког истраживача историје, културе, уметности и градитељске баштине једног прошлог времена не само у Пироту већ и на много ширем простору.

Миша С. Анђелковић

РАД РЕПУБЛИЧКОГ ЗАВОДА ЗА ЗАШТИТУ СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ ТОКОМ 2021. ГОДИНЕ¹

Током три четврт века постојања Републичког завода резултати рада стручњака ангажованих на проучавању, заштити и презентацији најзначајнијег непокретног културног наслеђа Републике Србије презентовани су и промовисани кроз различите штампане, електронске и интернетске информативне медије. Са становишта науке, бројни текстови објављени у стручним и научним публикацијама, који доносе податке о спроведеним истраживањима, конзерваторско-рестаураторским третманима, али и стручним-конзерваторским дилемама и промишљањима о судбини споменика и простора од посебног уметничког и историјског значаја, од велике су важности за праћење развоја конзерваторске праксе и мисли и унапређење струке.

Поред низа објављених научно-популарних монографских издања и научних монографија, од 1956. године Републички завод издаје и научни часопис *Саопштења*. Уређивачка политика часописа се током шест и по деценија постојања минимално мењала, али је ипак свака промена уредника и чланова редакције утицала на модификацију концепта или изгледа часописа. Последња измена састава уређивачког одбора 2021. године² резултовала је иницијативом за промене које ће допринети већој видљивости часописа,³ али и периодичним објављивањем годишњег прегледа рада Завода. Овај текст је настао као резултат те иницијативе и први је у низу својеврсних наративних извештаја, који према замисли уредништва у најкраћим цртама треба да представе бројне, разнородне активности стручњака Републичког завода реализоване у претходној години.

¹ За припрему рада коришћени су појединачни, периодични и годишњи извештаји РЗЗСК за 2021. годину.

² Дугогодишња уредница др Светлана Пејић отишла је у пензију 2021. године.

³ Од 54. броја сви текстови ће бити објављени на српском и енглеском језику и чланцима ће бити додељени јединствени идентификациони бројеви (*Digital Object Identifier – DOI*) за везу са дигиталном објавом, што је резултовало и незнатном променом графичког дизајна.

фана, али и власници и закупци самог објекта. Овај део књиге богато је илустрован сачуваном документацијом пронађеном у самој кафани, као и у кући Бела мачка.

У „Закључку“ се наводи да је већи део крова куће Бела мачка пао и да руши и унутрашњост објекта. Сама књига има задатак „да сачува од заборава само један, али веома значајан делић давних времена, који је у ствари и део свих нас“, како је сама ауторка записала.

Веома значајан део књиге су и „Прилози“, у којима се могу видети документа на османско-турском језику са преводом др Сеада Ибрића, као и документа писана црквенословенском азбуком на локалном дијалекту. На крају књиге дат је списак литературе, затим списак извора и биографија ауторке са њеном фотографијом.

Богато илустрована старим сликама и цртежима у комбинацији са новим сликама у боји направљеним током истраживања, уз коришћење техничких цртежа, књига *Бела мачка – једна сџара кућа у Пироту* представља прави временоплов једне зграде које више нема и људи који више нису међу нама. Тиме је и сама књига драгоценија, што је сврстава међу незаобилазном литературом сваког истраживача историје, културе, уметности и градитељске баштине једног прошлог времена не само у Пироту већ и на много ширем простору.

Миша С. Анђелковић

РАД РЕПУБЛИЧКОГ ЗАВОДА ЗА ЗАШТИТУ СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ ТОКОМ 2021. ГОДИНЕ¹

Током три четврт века постојања Републичког завода резултати рада стручњака ангажованих на проучавању, заштити и презентацији најзначајнијег непокретног културног наслеђа Републике Србије презентовани су и промовисани кроз различите штампане, електронске и интернетске информативне медије. Са становишта науке, бројни текстови објављени у стручним и научним публикацијама, који доносе податке о спроведеним истраживањима, конзерваторско-рестаураторским третманима, али и стручним-конзерваторским дилемама и промишљањима о судбини споменика и простора од посебног уметничког и историјског значаја, од велике су важности за праћење развоја конзерваторске праксе и мисли и унапређење струке.

Поред низа објављених научно-популарних монографских издања и научних монографија, од 1956. године Републички завод издаје и научни часопис *Саопштења*. Уређивачка политика часописа се током шест и по деценија постојања минимално мењала, али је ипак свака промена уредника и чланова редакције утицала на модификацију концепта или изгледа часописа. Последња измена састава уређивачког одбора 2021. године² резултовала је иницијативом за промене које ће допринети већој видљивости часописа,³ али и периодичним објављивањем годишњег прегледа рада Завода. Овај текст је настао као резултат те иницијативе и први је у низу својеврсних наративних извештаја, који према замисли уредништва у најкраћим цртама треба да представе бројне, разнородне активности стручњака Републичког завода реализоване у претходној години.

¹ За припрему рада коришћени су појединачни, периодични и годишњи извештаји РЗЗСК за 2021. годину.

² Дугогодишња уредница др Светлана Пејић отишла је у пензију 2021. године.

³ Од 54. броја сви текстови ће бити објављени на српском и енглеском језику и чланцима ће бити додељени јединствени идентификациони бројеви (*Digital Object Identifier – DOI*) за везу са дигиталном објавом, што је резултовало и незнатном променом графичког дизајна.

Рад на доношењу, спровођењу и остварењу увида у спровођење мера техничке заштите непокретних културних добара

Током 2021. године акценат рада Завода је, поред редовне делатности,⁴ у оквиру које су 44 високообразована стручњака обрадила 4621 предмет из делокруга рада установе, био на реализацији програмских активности у области проучавања, истраживања и спровођења конзерваторско-рестаураторских радова на непокретним културним добрима, укључујући и дела ликовне и примењене уметности обухваћена заштитом.

Рад на истраживању и припреми документације

Истраживачки радови спроведени *in situ* реализовани су на три локалитета у виду заштитних археолошких ископавања и на испитивању стања конструкције, материјала и живописа у више сакралних и профаних објеката у циљу припреме конзерваторско-рестаураторских пројеката.

Археолошка заштитна ископавања

Радове на рашчишћавању терена и санацији археолошких остатака манастирских грађевина пратила су заштитна археолошка ископавања реализована на локалитетима Рељина градина са црквом Свете Варваре, у оквиру просторне културно-историјске целине Стари Рас са Сопоћанима и у манастиру Бања код Прибоја. Зидови манастирских грађевина на источној страни комплекса на Рељиној градини, затечени у фази интензивне деградације након обимних археолошких истраживања спроведених у неколико кам-

⁴ Као централна установа заштите Републички завод у оквиру своје редовне делатности остварује увид у стање непокретних културних добара, води централни регистар, евиденцију, документацију и информациони центар непокретних културних добара, прописује, спроводи и надзире спровођење мера техничке заштите, учествује у изради планских докумената, координира рад службе заштите и стара се о стручном усавршавању запослених у циљу примене савремених принципа и метода рада, стара се о примени међународних норми, учествује у изради докумената за споменике са Листе светске културне и природне баштине и Листе споменика у опасности, припрема номинационе елаборате за споменике уписане на прелиминарну (*preliminary*) листу и обавља друге послове у складу са законом.

Ископавања на Рељиној градини

пања у последње четири деценије, конзервирани су и презентовани до коначне одлуке о судбини манастира. У манастиру Бања реализовани су радови на потпуном откривању и превентивној конзервацији западног оградног зида⁵ у циљу спречавања његове даље убрзане девастације. После конзервације остатака северног обзиђа у некој од наредних сезона могуће је урадити презентацију већег дела северозападног и читавог потеса средњовековног југозападног манастирског обзиђа са трпезаријом светог дабарског комплекса. На основу резултата истраживања самих објеката, архивске и друге грађе, те археолошких истраживања која је спровео Музеј РАС, урађен је пројекат санације бедема, рестаурације барутане и куле Џепхана, као и пројекта уређења и презентације целокупног простора северне табиие Новопазарске тврђаве.

Истраживачки радови на живопису

У 2021. години реализовани су истраживачки радови на живопису цркве Богородице Љевишке у Призрену, цркве Светог Ђорђа и Драгутинове капеле у манастиру Ђурђеви ступови, цркве Светог Николе у манастиру Градац, цркве Светог Николе у Пећкој патријаршији, као и цркве Ваведења Пресвете Богородице у манастиру Каленић. На основу резултата истраживања припремљени су конзерваторско-рестаураторски пројекти

⁵ Истраживање западног обимног зида (l = 28 m, d = 2 m, h = 1 m) представља наставак археолошких ископавања манастирског обзиђа која су археолози Републичког завода започели сондажним радовима 1964. и 1978. година и спровели у кампањи 1980–1982. године, али која, нажалост, нису завршена.

у циљу што хитнијег започињања интервенција на очувању живописа ових светиња од непроцењиве културне, историјске и идентитетске важности. На основу пројекта Републичког завода, захваљујући средствима из гранта јапанске Фондације за културно наслеђе и истраживање уметности „Сумитомо“, током 2021. године реализовани су радови на обнови живописа у Драгутиновој капели у манастиру Ђурђеви ступови.

Истраживачки радови на архитектонским и грађевинским објектима

За потребе израде Програма конзерваторских интервенција у комплексу манастира Жича, којим ће се дефинисати проблеми, динамика, методологија и решења санационих и конзерваторско-рестаураторских интервенција на техничкој заштити и презентацији комплекса, започели су мултидисциплинарни радови на спровођењу неопходних истраживања на црквама Светог Спаса, Светог Петра и Павла и Светог Саве, улазном комплексу са капелом Светог Јована, згради трпезарије са кухињом, звонику, владичанском двору, агијазми и простору порте са потпорним зидом. Резултати истраживања ће бити основа за парцијалну израду пројеката за интервенције на самим објектима, на живопису, мозаику, камену и другим делима ликовне и примењене уметности, али и на презентацији и партерном уређењу комплекса.

У 2021. години допуњени су резултати рације спроведених истраживања цркве Богородице Љевишке у Призрену новим подацима о стању конструкције, материјала и живописа. На основу њих урађени су пројекти санације и уређења цркве и порте, које ће реализовати Епархија рашко-призренска сопственим и средствима Канцеларије за Косово и Метохију.

Увид у стање нејоуређених културних добра на подручју Покрајине Косово и Метохија

У пролеће 2021. године реализована је четвородневна мисија обиласка споменика на територији Покрајине Косово и Метохија са циљем сагледавања актуелног стања. На основу увида у стање споменика у Приштини, Грачаници, Призрену, Пећи, Дечанима, Бањској и Великој Хочи израђен је исцрпан извештај, чији су делови који се односе на компоненте добра *Средњовековни споменици на Косову (Србија)* достављени у скраћеном облику у годишњем извештају Унеску, односно Центру за светско наслеђе.

Стручњаци Републичког завода за заштиту споменика културе у манастиру Грачаница.

Рад на конзервацији и рестаурацији архитектонских објеката

Широм српског културног простора стручњаци Републичког завода су током 2021. године реализовали или пратили реализацију радова на санацији, конзервацији, рестаурацији и презентацији богатог архитектонског наслеђа. Поред споменика и споменичких целина уписаних на Листу светске културне и природне баштине, манастира Студеница, Ђурђеви ступови и Пећка патријаршија, у фокусу активне техничке заштите били су и манастир Бањска, као и маузолеј, односно спомен-костурница на острву Видо код Крфа, на којој су изведени интервентни радови на санацији улазне партије.

Након више деценија реализације радова на конзервацији, рестаурацији и санацији у манастиру Студеница стручњаци Републичког завода су у 2021. години почели радове на санацији грађевинске структуре Краљеве цркве, посвећене Светом Јоакиму и Ани, од последица негативног утицаја воде и влаге. Интервентни санациони радови реализовани су и заменом оштећеног

Црква Светог архиђакона Стефана у манастиру
Бањска

оловног покривача са постављањем нове хидро-изолације и грејача у олучним вертикалама, олущима и припадајућим увалама на групи од четири куполне цркве, Светих апостола, Светог Димитрија, Богородице Одигитрије и Светог Николе, у манастиру Пећка патријаршија, како би се спречило задржавање снега и леда и продор влаге са сложених кровних равни у унутрашњост цркава украшених изузетно вредним живописом, насталим у периоду од XIII до XVI века. У циљу завршетка комплексне обнове и презентације манастира Ђурђеви ступови реализовани су радови на адаптацији и санацији зграде лапидаријума, чиме је објекат враћен у функцију и чиме су створени услови за доступност изложбеног простора и формирање манастирске продавнице. Изложбени простор лапидаријума предвиђен је и пројектом уређења и презентације манастирског комплекса у Бањској и формира се реконструкцијом објекта у оквиру северозападног манастирског обзиђа. Реализација овог подухвата почела у 2021. години, када је израђен и пројекат обнове фасада цркве. У склопу радова на санацији укупног корпуса манастирских грађевина обновљени су и делови обимног зида манастирског комплекса у источном делу порте, из времена краља Уроша I, који је порушен приликом изградње новог манастира, задужбине краља Милутина.

На основу раније урађених пројеката на простору тврђаве у Новом Пазару обновљена је кула мотриља, која ће након уређења ентеријера бити стављена у функцију центра за посетиоце са малом изложбеном поставком.

Поред непосредног ангажовања на техничкој заштити непокретних културних добара, рад на припреми планских докумената и изради сту-

дија, елабората и пројеката од изузетног је значаја за дугорочно планирање заштите и презентације непокретног културног наслеђа, посебно када се ради о споменицима или целинама у урбаним језгрима, о већим просторним комплексима или добрима која се налазе под земљом или у води. С тим у вези, стручњаци Завода су у сталној координацији и блиској сарадњи са свим учесницима у поступку издавања услова и сагласности на планску, пројектну и другу документацију којом се дефинишу оквири грађевинских интервенција на објектима и у простору.

За будуће препознавање и третман споменичког наслеђа у планским документима од посебне је важности активно учешће стручњака Републичког завода у раду Радне групе за израду *Националне архитектонске стратегије Републике Србије од 2023. до 2035. године (НАС)*,⁶ којим се дефинише дугорочна архитектонска политика државе. Нацрт документа презентован је јавности у јуну 2022. године и недвосмислено указује на потребу за оснаживањем и јаснијим позиционирањем области заштите споменичког наслеђа и конзерваторске струке у оквиру архитектонске професије, као и за регулисањем професије архитекте-конзерватора у оквиру инжењерских делатности.

Рад на конзервацији и реституирању дела леје и примењених уметности

Након пуних осамнаест година реализације конзерваторско-рестаураторских радова у Богородичиној цркви манастира Студеница обнова зидног сликарства на јужном зиду наоса и у певницама, северној и јужној, реализована је 2021. године, као и радови на обнови кивота Стефана Првовенчаног и напрсног триптиху из манастирске ризнице. Реализацијом конзерваторско-рестаураторских радова на сликарству у припрати и параклисима заокружени су вишегодишњи радови на обнови живописа у Благовештењској цркви у манастиру Градац.

На локалитету античког насеља Медијана конзерваторско-рестаураторски радови на обнови и заштити мозаика реализују се од 2016. године. Радови на прилазном трему ка термама – фаза 2 реализовани су током четири месеца

⁶ Решење Министарства културе и информисања бр. 119-01-288/2020-01 од 15. јануара 2021.

*Током радова на обнови живописа у манастиру
Свуденица*

2021. године, али су по завршетку радова покривени заштитним слојем песка до интервенције на постојећој заштитној конструкцији, која не пружа адекватну заштиту. Конзерватори мозаика, зидног сликарства и камена били су, као и ранијих година, ангажовани на извођењу конзерваторско-рестаураторских радова на фрагментима мозаика и зидног сликарства са наших најзначајнијих археолошких налазишта.

Стручна, петочлана екипа сликара-конзерватора Завода боравила је у два наврата у светом манастиру Хиландар ради сагледавања стања и узимања узорака за анализу бојеног слоја живописа у северној апсиди хиландарске трпезарије, фасадног зида изнад трема пред трпезаријом и зидне слике Богородице са Христом у улазном ходнику који води до манастирске порте, на основу којих су планирани конзерваторско-рестаураторски радови на фреско-живопису и иконама из манастирске ризнице, као део континуираних вишегодишњих интервенција, реализовани у 2021. години.

Капитални пројекти

Влада Републике Србије је инвеститорска права на реализацији трогодишњег капиталног пројекта *Истраживање, заштити и презентација археолошког налазишта Бело брдо у Винчи* пренела на Републички завод.⁷ Током 2021. године реализоване су активности у циљу стварања услова за санацију клизишта, уређење простора

⁷ Закључак Владе РС бр. 351-4988/2021 од 27. маја 2021.

*Стручњаци Републичког завода за заштиту споменика
културе на Царичином граду.*

будућег археолошког парка и изградњу центра за посетиоце и научноистраживачког центра неолита, као и регулисања имовинско-правног статуса земљишта. Као предуслов за реализацију санационих радова урађена је Студија заштите археолошког налазишта од штетног дејства воде, која је показала да је могуће ревидовати постојећи пројекат санације уз израду дренажног колектора око простора археолошког налазишта, за који је такође урађен пројекат. Паралелно са овим радовима урађен је Мастер план и Студија оправданости за проглашење туристичког простора, који су основа за формирање управљачког тела. Током 2021. је у сарадњи са Удружењем архитеката Србије припремљена документација за Међународни анкетни урбанистичко-архитектонски конкурс за уређење комплекса будућег архео-парка са приобаљем са израдом идејних пројеката два централна објекта, чије је расписивање планирано у 2022. години. Како сва наведена решења морају бити заснована на условима из Просторног плана подручја посебне намене археолошког налазишта Бело брдо, покренут је поступак измене и допуне овог планског документа. У циљу одрживости пројекта покренуте

Пошћисивање споразума у Румунији

су активности на информисању и анимирању локалног становништва како би препознали своју улогу и позитивне ефекте пројекта по заједницу.

Међународна сарадња

Како је Републички завод задужен за старање о јединственој примени међународних конвенција и других међународних аката и сталну сарадњу са релевантним међународним организацијама и установама, интерним документом је 2021. године формирана Група за међународну сарадању, чији су чланови актуелни⁸ и претходни координатори за праћење примене конвенције (*focal point*), као и стручњаци са искуством учешћа у међународним пројектима. Током 2021. настављен је рад на припреми документације за будуће номинације – транснационалну серијску номинацију Границе Римског царства у Србији – Дунавски Лимес и Царичин град, у сарадњи са колегама из Археолошког института и партнерима из иностранства, и номинациони досије за Културни предео Бача, у сарадњи са колегама из Покрајинског завода за заштиту споменика културе. У циљу промоције вредности добра чија

⁸ Од 2021. године национални координатор (*focal point*) је мр Маја Ђорђевић, археолог.

је номинација у припреми Републички завод је у 99. броју часописа *Преглед светске баштине* (*World Heritage Review*), званичне публикације Унесковог Центра за светско наслеђе, која излази на енглеском, француском и шпанском језику, објавио текст *Културни предео Бача*. У оквиру сталне сарадње са Унеском у мају 2021. године реализована је и саветодавна експертска мисија стручњака Икомоса, именованих од стране Центра за светско наслеђе, везана за потврђивање потенцијалне универзалне вредности комплекса манастира Манасија (*upstream process*) као предуслова за припрему номинационог елабората. На основу уговора с Унесковом Антена канцеларијом у Сарајеву Републички завод је добио средства за српско издање приручника *Наслеђе у рукама младих* (*Heritage in the young hands*), а у оквиру истог гранта обезбеђена су средства за ангажовање специјалног Унесковог експерта за процену утицаја планираног пројекта санације клизишта на археолошком налазишту Бело брдо – Винча на његову потенцијалну изузетну универзалну вредност, аутентичност и интегритет.

На међународном плану остварена је и квалитетна сарадња са представницима невладине организације Европа Ностра, с којом су на састанцима организованим на различитим нивоима учешћа управе и стручњака, отворене теме од значаја за очување културног наслеђа.⁹ У 2021. години Републички завод је припремио два оквирна споразума о сарадњи са страним партнерима – са Националним румунским институтом за наслеђе (*National Institute of Heritage Romania*), који су у Орадеи потписали представници две институције, и са Генералним директоратом за културно наслеђе и музеје Министарства културе и туризма Републике Турске, који су у Истанбулу потписали министри културе двеју држава.

На стручном и професионалном нивоу, у циљу реализације пројекта, али и размене искустава, стицања знања и презентовања нашег културног наслеђа, остварена је квалитетна сарадња са страним фирмама и удружењима, пре свега са Немачком организацијом за међуна-

⁹ Европа Ностра је 2021. године прогласила манастир Високи Дечани за једно од седам културних добара у опасности на основу образложења стручне комисије да је „ово једини споменик у Европи који се 20 година у континуитету налази под снажном војном заштитом. Ипак, он представља споменик огромне историјске и културне важности за Европу и свет, ... а данас су Дечани и његово наслеђе, како културно тако и природно, као и монашка заједница, постали својеврсни таоци нерешеног статуса Косова.“

родну сардању – Гиз (*Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit – GIZ*), с којом су у припреми планови за наставак радова везаних за презентацију тврђаве Голубац и подстицајни пројекат за развој Неготинских пивница, као и са Турском агенцијом за међународну сарадњу и координацију – Тика, с којом је разматрана могућност обнове и презентације старог хамама у Новом Пазару. Сарадња је остварена и са италијанским Кфором (*Italfor – Kosovo, Camp Villaggio Italia – Peja, Regional Command West*), који је задужен за обезбеђивање манастира Дечани и који је донирао средства за реализацију радова на санацији зидног сликарства у параклику Светог Димитрија у цркви Христа Пантократора, за коју је Републички завод у 2021. години урадио пројекат и исходио сагласност надлежног министарства. У претходним поглављима је споменуто и квалитетна сарадња са јапанском Фондацијом Сумитомо.

У Кладову је, у организацији Републичког завода, од 6. до 8. октобра 2021. године, први пут у Републици Србији, одржан *IX CEK – Симпозијум етнолога конзерватора Словеније, Хрватске, Републике Северне Македоније, Србије и Босне и Херцеговине*.

Републички завод је један од пројектних партнера¹⁰ на међународном ИПА пројекту Јачање културног идентитета Дунавске регије заснованог на заједничком наслеђу сецесије (*Strengthening the cultural identity of the Danube region by building on common heritage of ART NOUVEAU*, DTP3-748-2.2 – ART NOUVEAU 2 / 2020-2022), који се реализује у оквиру Транснационалног програма Дунав (*INTERREG Danube Transnational Programme*). Пројекат подразумева низ активности, које се спроводе кроз образовне програме. Републички завод је у 2021. године реализовао програме у Суботици, Новом Саду и Београду кроз организовање стручних вођења, предавања доступних преко интернета, едукације туристичких водича у домену познавања наслеђа сецесије и припрему материјала за израду каталога, изложбе и краткометражног филма, чије је остварење планирано за последњи квартал пројекта.

¹⁰ Градски музеј Орадеа је водећи партнер пројекта, а остали партнери су Национални институт за наслеђе из Букурешта, Музеј примењене уметности из Будимпеште, Музеј уметности и заната из Загреба, Аустријски музеј примењене уметности из Беча, Словачки технолошки универзитет из Братиславе, Универзитет „Јанош Кодолани“ из Будимпеште и Републички завод за заштиту споменика културе из Београда.

Заштита, коришћење и презентација културних добара кроз правна акта и планска документа

Поред редовних, свакодневних послова који се односе на доношење разних правних аката која дефинишу начин заштите, коришћења и презентације културних добара, стручњаци Републичког завода скоро свакодневно остварују увид у стање споменика широм земље, пре свега преко две стотине непокретних културних добара од изузетног значаја, раде на стварању и чувању документације о непокретним културним добрима и остварују сарадњу са другим установама, институцијама и специјализованим организацијама за вођење послова државне, регионалне или локалне управе, али и невладиним сектором. Посебна пажња је посвећена сарадњи са заводима за заштиту споменика културе, ако и осталим установама културе, институцијама и појединцима који се баве заштитом културног и природног наслеђа, као и образовним установама свих нивоа.

Дисиминација резултата рада

Богата делатност Републичког завода, као и значај и вредност наслеђа које је у фокусу рада службе заштите, промовише се и презентује кроз различите облике информисања јавности, а завидна издавачка делатност, која датира од првих година рада установе, има посебно место. У 2021. години бројним публикацијама објављеним у едицијама Републичког завода прикључио се нови, 53. број научног часописа *Саопштења*, научно-популарне монографије *Манастир Светог Николе у Бањи код Прибоја* аутора др Светлана Пејић, Марине Бунарџић и Снежане Јејић и *Конзерваторско-реставраторски радови на живопису Грачанице* Мирослава Станојловића, као и монографија *Сингидунум у шемељима Народне библиотеке на Косанчићевом венцу* Маје Ђорђевић и Гордане Каровић.

Стручњаци Републичког завода су уобичајено били активни учесници низа стручних скупова и конференција на националном и међународном нивоу, од којих треба издвојити учешће више стручњака на научном скупу Српске академије наука и уметности *Заштита, очување и афирмација српског културног наслеђа на Косову и Метохији*, организацију и учешће на већ споменутом *IX CEK*-у с темом *Конзервација, реставрација и реконструкција објеката традици-*

оналног грађевинског, као и на Националном урбаном форуму, на панелу *Квалитивни грађевински развој*.

Рад на информисању и образовању деце школског узраста о вредности и значају културног наслеђа део је обавезних годишњих активности сарадника Завода. Током више одржаних радионица деци је на једноставан и популаран начин представљено национално културно наслеђе, његов значај и разлози за његову заштиту и очување. У више београдских школа и у јавно доступним деловима објекта локалне самоуправе представљена је изложба о нашим споменицима уписаним на Листу светске културне и природне баштине. Изложбе, презентације, радионице и предавања стручњаци Завода су организовали и поводом Дана европске баштине и манифестације Ноћ музеја.

РАД У ЗАВОДУ

Седиште Републичког завода за заштиту споменика културе од 1965. године је на Врачару, у Улици Радослава Грујића 11, у резиденцијалном, стамбеном објекту, наменски грађеном за породицу јеврејских индустријалаца, Елизабете и Адолфа Минха. С обзиром на просторне по-требе, служба користи и два објекта на суседним парцелама, спратни објект сликарског

атељеа из 1981. године и грађевинску бараку делом прилагођену за административни простор. С намером да се побољшају услова рада, посебно у неусловном, подрумском делу главног објекта, у ком се чува драгоцен документација, као и у циљу повећања капацитета њеног складиштења, на основу раније урађене пројектно-техничке документације, изведени су у 2021. радови на санацији, адаптацији, реконструкцији и опремању подрумских просторија главне зграде, како би се формирао адекватно опремљен простора за смештај, чување и коришћење документације.

Током наредних неколико година приближно трећина запослених завршава свој радни стаж, тако да Републичком заводу предстоји убрзана смена генерација. Кадар Завода је у 2021. години подмлађен са шест нових стручњака, од којих већина има вишегодишње искуство рада у служби заштите. То су: етнолог Љубица Димитријевић (18), историчари уметности Верица Станковић (8) и Ана Живанов (10), историчар Дуња Свиляр Дујковић (3), фотограф Павле Марјановић (19) и архитектонски техничар Александар Мартиновић (24). По уговору се на одређено време запослило двоје архитеката, а осмомесечну стручну праксу је преко програма „Моја прва плата“ крајем године започело шесторо младих људи.

Дубравка Ђукановић

СИМПОЗИЈУМ ЕТНОЛОГА КОНЗЕРВАТОРА У КЛАДОВУ 2021. ГОДИНЕ

У Кладову је од 6. до 8. октобра 2021. године одржан девети по реду регионални Симпозијум етнолога конзерватора (СЕК). Тема овогodiшњег скупа била је „Конзервација, рестаурација и реконструкција објеката традиционалног градитељства“. На симпозијуму су учествовали стручњаци различитих профила из четири државе: Северне Македоније, Словеније, Србије и Хрватске. Организатор овог симпозијума био је Републички завод за заштиту споменика културе, а организациони одбор су чинили Ана Млинар и Крешимир Мијаковац из Хрватске, Душан Штепец и Душан Стргар из Словеније, Естела Радоњић Живков, Јелена Муњић и Душанка Станковић из Србије.

Секција етнолога конзерватора почела је са радом 2000. године, када је одржан први скуп у Метлици у Словенији. На првом симпозијуму своје радове су излагале колеге из Словеније и Хрватске. Убрзо се Секцији етнолога конзерватора прикључила и Северна Македонија и Босна и Херцеговина. Етнолог конзерватори из Србије су од 2015. године својим излагањима и

радовима узели активно учешће у раду ове, сад већ регионалне, секције.

На симпозијуму у Кладову је представљено двадесет радова, подељених у шест тематских целина.

Прва тематска целина односила се на појам и схватање аутентичности. У оквиру ње изложена су три рада. Душан Стргар (Словенија) изложио је свој рад „Конзервација и рестаурација споменика народног градитељства: проблеми очувања аутентичности приликом обнове културне баштине“. Уводно излагање у овој тематској целини односило се на Документ о аутентичности из Наре и истицање значаја подизања свести јавности како би се допринело већем разумевању вредности културног наслеђа у савременом друштву. Колегинице Еда Бенчић Мохар и Андреја Бахар Муршич (Словенија) представиле су своје искуство у конзервацији у реферату насловљеном „Уношење нових материјала и захвата у објекте културне баштине и подручја непокретне баштине“. Истакле су угроженост аутентичности наслеђа увођењем нових материјала и архитектонских елемената. До увођења нових материјала долази због решавања проблема статике самог објекта, али и због захтева корисни-

ка и власника како би осавременили свој начин живота. Истакнут је још један све присутнији разлог коришћења нових материјала, а то је одсуство могућности набавке старих материјала. На крају излагања закључиле су да је неопходно разматрање сваког појединачног случаја како би се у односу на значај и значење објекта размотриле могуће интервенције. Рад под насловом „Аутентичност и нематеријалне вредности вернакуларне архитектуре“ саопштио је Божидар Крстановић (Србија). Он кућу посматра кроз анализу њеног сакралног концепта од припрема за градњу, кроз цело њено постојање. Кућа народног градитељства је носилац нематеријалних вредности и у односу на ову чињеницу треба се приступати и њеној конзервацији.

Друга тематска целина, „Од документације до интерпретације“, садржала је пет излагања, у којима су изнета искуства конзерватора из процеса конзервације и рехабилитације појединих споменика. Викторија Момева Алтипармаковска (Северна Македонија) предочила је проблеме и дилеме које је имала приликом истраживања традиционалне градске куће у Битољу у Северној Македонији и предлоге за њено очување. Естела Радоњић Живков представила је Неготинске пивнице, непокретно културно добро од изузетног значаја које се налази на Прелиминарној Унесковој листи светске културне и природне баштине. Изнела је дилеме и нове правце валоризације неготинских пивница како би се овај простор сагледао, вредновао и штитио кроз све вредносне елементе. Саша Рошкар (Словенија), кроз пример Шенкове окућнице у Згорњем Језерском у Словенији, указала је на који начин и до које мере је могуће очувати аутентичност приликом адаптације традиционалних објеката за савремено коришћење. Изложени су и проблеми и начин њиховог решавања приликом помирења захтева конзерватора и захтева инвеститора и власника културних добара. Ана Сибиновић и Анђелија Милашиновић (Србија) приказале су рад Завода за заштиту споменика културе града Београда на конзервацији и рехабилитацији Ранчићеве куће у Гроцкој. Јелена Муњић (Србија), кроз приказ конзерваторских радова на кући Петра Туцаковића у Честину, представила је начин на који је решено очување аутентичности коришћењем традиционалних материјала и традиционалних грађевинских заната на културном добру које је у великој мери било девастирано и уништено.

Трећа тематска целина посвећена је све актуелнијој теми „Пракса у ванредним ситуацијама“. У оквиру ове сесије изложена су три рада. Сања Лончар (Хрватска) реферисала је о искуствима током заштите културног наслеђа у руралним крајевима после земљотреса који је 2020. погодио Средишњу Хрватску и Сисачко-мословачку жупанију. Изнета је дилема где је граница у коришћењу традиционалних материјала када су објекти статички оштећени, а налазе се на трусном подручју. Зоран Јаглић (Србија) представио нам је конзерваторско-рестаураторске радове на цркви брвнари Светог Петра и Павла у Даросави. Ово културно добро било је јако оштећено услед временских непогода и пада дрвета, које је добрим делом уништило западни део храма. После двогодишњих радова споменик културе је успешно обновљен, а да том приликом није нарушена његова аутентичност. Поред опасности изазваних природним катастрофама, народно градитељство је нападнуто и утицајем човека, поготово у савременим дешавањима. Душанка Станковић (Србија), на примеру измештања амбара Крњајића, указала је на све чешће проблеме да власници не могу или не желе да се старају о културном добру, па се, у случајевима када је наслеђе угрожено на месту настанка, прибегава и његовом измештању. У представљеном случају дошло се до најбољег могућег решења, где се амбар измешта у окућницу у Огару, која је културно добро од изузетног значаја и коју локална туристичка организација користи и презентује на правилан начин.

У четвртој тематској сесији, „Очување нематеријалне баштине кроз заштиту народне архитектуре“, Младен Кухар (Хрватска) изнео је проблематику очувања традиционалних градитељских заната у Хрватској, као и могуће перспективе њиховог развоја и опстанка. Кроз реферат представљено је тренутно стање у ком се налазе традиционални градитељски занати, као и проблеме са којима се сусрећу. Душан Штепец (Словенија) изложио је постојеће и потенцијалне проблеме који се могу јавити због непостојања евиденције квалификованих извођача занатлија који могу да раде на конзервацији народног градитељског наслеђа.

Другог дана конференције одржана су још две тематске целине. Обе целине су се односиле на нематеријалну баштину, односно знање и вештине занатлија и мајстора. У петом тематском

склопу представљена су размишљања о будућим активностима, као и примери из праксе на обнови и заштити материјалног и нематеријалног наслеђа. Ана Млинар (Хрватска) представила је своја истраживања и предлог обнове родне куће др Јосифа Панчића у селу Угрини код Брибира, недалеко од Новог Винодолског у Хрватској. Јасна Поповић (Хрватска) изложила је реферат „Изазови рестаурације и ревитализације етнографске баштине отока Дрвеник“. У питању је петогодишњи пројекат који се одвијао кроз низ радионица, кроз које су полазници савладали израду конзерваторске документације и обнову сухозидних грађевина.

Шести склоп је у целости био посвећен традиционалним градитељским занатима. Иво Главаш (Хрватска) представио је конзерваторски поступак који је спроведен на традиционалној сухозидној грађевини буњи Рашинов стан, која се налази у близини Водица недалеко од Шибеника. Вештина грађења сухозидом је у Хрватској заштићена као нематеријално културно добро 2016. године. Крешимир Миљаковац (Хрватска) упознао нас је са традиционалним занатом производње вапна (креча) и могућностима ревитализације овог заната кроз ново вредновање домаћег креча као еколошког и здравог материјала. Марија Драгишић (Србија) говорила је о традиционалним вештинама градње земљом и могућности опстанка овог заната кроз постојање „живих људских ризница“, каква је Драгана Којичић, која дуги низ година организује едукативне радионице посвећене земљи као градитељском материјалу, али и учествује у конзервацији и рестаурацији објеката од земље. Андрејка Шчуковат (Словенија) излагањем насловљеним „Баштина дрвених кровова у Триглавском националном парку“ упознала је присутне са очуваном традицијом изградње дрвених кровова. Обрада дрвета и коришћење дрвета за израду свих предмета и објеката били су заступљени на простору Триглава до после Првог светског рата, када су многи дрвени елементи замењени новим израђеним од индустријских материјала. У последње време вратила се пракса израде кровова од дрвета, која се све више примењује на овом простору. Леда Шилинг (Србија) известила је присутне са занатом молераја зидова, који се у траговима још увек сачувао на простору северне Бачке. Кроз рад „Фарбање зида: естетика сеоских и салашарских кућа“ колегиница

Шилинг је изнела резултате свог истраживања и приказала хронологију и типове мотива на зидовима кућа, као и коришћени алат.

После сваке тематске целине, али и на крају скупа, организоване су успешне расправе са циљем доношења закључака и препорука. Разматрањем питања аутентичности утврђено је да постоји низ проблема у њеном очувању: начин чувања аутентичних материјала, начин конзервације, недостатка извођача или мајстора са традиционалним знањима, не препознавање културног наслеђа од стране савремених законских прописа, мањак знања и практичног искуства самих конзерватора. Закључено је да сви конзерваторски захвати од истраживања до презентације треба да уважавају Нарску конвенцију о аутентичности. После излагања из друге сесије констатовано је да је квалитетна документација основ разумевања и заштите културне баштине. У свим фазама заштите народног градитељства, од израде документације до интерпретације, неопходно је укључити и власнике културних добара. Рањивост народног градитељства највише долази до изражаја у случају катастрофа. У свим земљама недостају документи који садрже планове и мере поступања са непокретним културним наслеђем у случају ванредних ситуација. Неопходно је што хитније израдити планове управљања и инструкције о поступању са културним наслеђем у случају елементарних непогода и катастрофа. У тематском склопу који се бавио очувањем нематеријалне баштине кроз заштиту народне архитектуре констатовано је да не постоји израђен систем преношења традиционалних градитељских заната. Сем на појединачним примерима, нема организоване едукације конзерватора, као ни потенцијалних извођача. Конзерваторска служба мора поклонити већу пажњу проналажењу мајстора и извођача који поседују вештине бављења традиционалним градитељским занатима и организовању едукативних радионица на којим ће се та знања преносити и размењивати. Такође је предложено да се успостави интерна едукација конзерватора о традиционалним грађевинским материјалима, техникама и технологијама.

У завршној расправи припремљен је Извештај и закључци IX СЕК-а, који је достављен свим релевантним установама и доносиоцима одлука на територији свих пет земаља. Закључци симпозијума су следећи:

1. Организациони одбор СЕК-а требало би да припреми предлог међудржавног споразума о сарадњи, организацији и реализацији појединих симпозијума са оквирном финансијском структуром, који је потребно одобрити од стране конзерватора и надлежних у свих пет држава.
2. Досадашњи Симпозијуми етнолога конзерватора потврђују да је потребна стална и периодична едукација конзерватора, извођача радова, локалне самоуправе, осталих стручњака и јавности путем стручних скупова, симпозијума, округлих столова, јавних трибина и презентација преко различитих радионица, средстава информисања и других начина. Органи-

зовање различитих облика едукације запослених требало би да буде један од приоритета у организацији рада конзерваторске службе.

3. Због тога треба наставити с радом симпозијума, а по могућности и проширити сарадњу са колегама из суседних, а и других држава у окружењу као веома вредног струковног окупљања, размене искустава и узајамног професионалног подстицања, као и објављивање зборника радова као драгоцене стручне литературе.

Есџела Радоњић Живков